

KIELEN MUUTTUMISESTA, MUUTOSTEN SEURAAMISESTA JA MUUTOSTEN TARKASTELUSSA KÄYTETTÄVISTÄ MENETELMISTÄ

—
TOMMI KURKI

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
TURUN YLIOPISTOSSA
26. MARRASKUUTA 2005

Kielessä esiintyvä vaihtelu ja kielen muuttuminen ovat aiheita, jotka kiinnostavat sekä kielentutkijoita että tavallisia maallikoita. Esimerkiksi sellaisissa *ea-*, *eä-*loppuisissa adjektiiveissa kuin *vaikea* ja *oikea* voi väittää olevan vaihtelua, jos *vaikea* esiintyy puheessa välillä *vaikea*-asussa ja välillä *vaikee*-asussa ja jos *oikea* esiintyy toisinaan *oikea*-asussa ja toisinaan *oikee*-asussa. Vaihtelusta on kyse myös silloin, jos osa puhujista sanoo olevansa *yliopistossa*, osa *yliopistos*a ja osa *yliopistos*.

Kielentutkimuksessa variaatio ja kielen muuttuminen ovat pitkään olleet ja ovat edelleen tärkeitä tutkimuskohteita. Nämä kaksi ilmiötä liittyvät olennaisesti toisiinsa: vaihtelun esiintyminen on edellytys kielen muuttumiselle, mutta kaikessa vaihtelussa kyse ei ole kuitenkaan aina kielen muuttumisesta. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan kielen muuttumista ja kielen vaihtelua siinä määrin kuin variaation voi katsoa olevan kytköksissä kielen muuttumiseen.

Kielen muuttumista on tutkittu useilla kielentutkimuksen aloilla. Kielihistoriaan syventyneet tutkijat ovat tarkastelleet muutoksia, jotka ovat toteutuneet kielessä jo

kauan sitten. Tämän alan tutkimuksissa huomio kohdistuu menneisyyteen. Kun variaationtutkijat ja sosiolingvistit puolestaan tarkastelevat kielenmuutoksia, huomioon otetaan sekä diakronia että synkronia — mennyt ja nykyhetki. Tutkimuksessa ollaan tällöin kiinnostuneita juuri äskettäin toteutuneista muutoksista tai oikeastaan juuri parhaillaan käynnissä olevista muutoksista: muutoksen eri vaiheista ja siitä, kuinka muutos etenee kielessä ja kieliyhteisössä ja mitkä kielen sisäiset ja kielenulkoiset tekijät vaikuttavat muutoksen taustalla piilevään variaatioon ja siten myös itse muuttumiseen. Tässä tutkimuksessa ensisijainen kysymys ei kuitenkaan ole, millaiseksi tietyn pieniyhteisön kieli on muuttunut tai millaiseksi se muuttuu, vaan miten kieli muuttuu ja millaisin menetelmin kielen muuttumista voi tarkastella.

Kielen muuttumista tutkittiin tai ainakin tätä aihetta sivuttiin usein perinteisessä murteentutkimuksessa, jossa tavoitteena oli pitkään kartoittaa ensisijaisesti alueellisia murre-eroja. 1960-luvulla syntyi kuitenkin uusi tutkimusala, sosiolingvistiikka, joka monipuolisti vaihteluntutkijoiden tutkimuskohteita ja näkökulmia sekä uudisti alalla käytettyjä menetelmiä. Sosiolingvistit William Labovin johdolla korostivat, että jossakin kielimuodossa esiintyvä vaihtelu ei ollut vapaata vaan strukturoitua ja että vaihteluun vaikuttivat sekä kielelliset että kielenulkoiset tekijät. Kielen tutkijan tehtävä oli selvittää, miten vaihtelu oli strukturoitunut ja mitkä seikat vaikuttivat kielessä esiintyvään vaihteluun. Koska sosiolingvistit uudistivat tutkimusta uusilla tutkimuskohteillaan, painotuksillaan ja näkökulmillaan, tarvittiin myös uusia menetelmiä.

Yksi William Labovin 1960-luvun klassisten tutkimusten uutuuksista oli kvantitatiiviset menetelmät. Jotta pystyttiin tarkastelemaan monimutkaisia vaihtelutilanteita,

tarvittiin kvalitatiivisen tarkastelutavan lisäksi myös kvantitatiivista analyysiä.

Menneiden vuosikymmenten aikana sosiolingvistiikka on kulkenut pitkän tien, ja tutkimusala muodostuu nykyisin hyvin erilaisista suuntauksista. Sille on hyvin vaikea antaa tarkkaa kattavaa määritelmää, jonka kaikki itseään sosiolingvisteinä pitävät hyväksyisivät. Tutkimusala on laaja ja monialainen, ja sen voi perustellusti väittää olevan ainakin jossain määrin pirstoutunut. Tutkimuskohteet, näkökulmat, teoreettiset periaatteet ja painotukset sekä menetelmät ovat tutkimusalan sisällä eri suuntausten mukaan hyvin erilaisia.

Tutkimukseni käsittelee kielen muuttumista ja variaationtutkijoiden ja sosiolingvistien kielen muuttumisen tarkastelussa käyttämiä menetelmiä. Se keskittyy variaatioon siinä suhteessa kuin vaihtelu on tulkittavissa osaksi kielenmuutoksia. Olen valinnut esimerkkiaineistokseni ensisijaisesti alueellisesti määritetyn länsisuomalaisen maaseutupienyhteisön kielen ja tarkastelukohteekseni tässä alastarolaisten puhumassa kielimuodossa esiintyvän vaihtelun ja ajallisen muutoksen. Yhteisön jäseniä on nauhoitettu kolmena eri vuosikymmenenä, osaa heistä kahtena eri vuosikymmenenä. Yhteisö on niin pieni, että tutkimuksen informantit tuntevat suuren osan muista informanteista ja ovat toistensa kanssa tekemisissä; vähintäänkin he tietävät toisensa ulkonäöltä ja nimeltä. Tarkasteltavana tässä tutkimuksessa ei ole kaikki mahdollinen informanttien kielessä esiintyvä variaatio, vaan ainoastaan informanttien yhdessä tietyssä puhetilanteessa käyttämä kieli ja siinä esiintyvä variaatio.

Tutkimuksessa paitsi selvitetään yhteisön kielen muuttumista myös testataan ja arvioidaan erilaisia variaationtutkimuksessa käytettyjä menetelmiä. Osa näistä menetelmistä on ennestään suomalaisessa fennisessä variaationtutkimuksessa paljon käy-

tettyjä ja hyvin tunnettuja, osa vähän käytettyjä ja huonosti tunnettuja. Käsittelen seuraavassa lyhyesti muutamaa menetelmää.

Variaationutkijoilla on käytännöllisesti katsoen kaksi vaihtoehtoista tapaa tutkia kielen muuttumista. Sangen yleinen tapa on hyödyntää niin sanottua näennäisaikamenetelmää eli vertailla samana havaintohetkenä tallennettujen eri-ikäisten puhujien kieltä ja tulkita näiden ikäryhmittäisten synkronisten erojen heijastelevan meneillään olevaa diakronista muutosta. Tutkija tekee havaitsemiensa erojen perusteella hypoteeseja tai ennusteita siitä, miten kieli muuttuu tulevaisuudessa. Nämä ennusteet ovat pitäviä vain, jos yksilöiden kieli pysyy melko muuttumattomana koko heidän aikuiselämänsä ajan. Varmistus näennäismenetelmällä saatujen tulosten paikkansapitävyydestä voidaan saavuttaa vasta jälkikäteen, kun aikaa on kulunut riittävästi ja kun voidaan havaita, muuttuiko kieli todella niin kuin ennustettiin.

Näennäisaikamenetelmää harvinaisempi tapa tarkastella kielenmuutoksia on soveltaa reaaliaikamenetelmää. Tutkimukset, joissa on hyödynnetty reaaliaikametodia, ovat hyvin hitaita ja työläitä toteuttaa, minkä vuoksi ne ovat maailmanlaajuisestikin harvinaisia. Näissä tutkimuksissa samasta kielimuodosta ja kieliyhteisöstä kerätään aineistoa useana eri havaintohetkenä (yleensä eri vuosikymmeninä), verrataan näitä eri aikoina kerättyjä aineistoja ja todetaan näin tosiaikaiset muutokset.

Omaa aineistoani olen tarkastellut sekä näennäisaika- että reaaliaikamenetelmän avulla ja pystynyt siten testaamaan näennäisaikamenetelmää ja arvioimaan näennäisaikaennusteiden luotettavuutta ja tarkkuutta. Tulokseni viittaavat vahvasti siihen, että toisinaan yksilön kieli muuttuu olennaisesti vielä aikuisenakin, minkä vuoksi näennäisaikaennusteet eivät ole aina kovin tark-

koja. Joskus idiolekit muuttuvat niin huomattavasti, että ennuste ei toteudukaan. Tämä on fennistiselle variaationutkimukselle sikäli arvokas tieto, että suuri osa puhe-suomen muuttumista koskevasta nykytiedosta perustuu näennäisaikatutkimusten tuloksiin. Oletettavasti suuri osa näistä tutkimustuloksista pitää paikkansa vielä reaaliaikamenetelmin tehtävien varmistusten jälkeenkin, mutta erittäin todennäköistä on, että aivan kaikki aiemmissa tutkimuksissa havaitut ikäryhmittäiset erot eivät heijastakaan muutosta, kuten on oletettu. Näennäisaikamenetelmä on kyllä edelleen käyttökelpoinen metodi, mutta sen avulla tehdyt ennusteet olisi järkevää — jos vain mahdollista — varmentaa reaaliaikatutkimuksissa. Erikseen on myös huomautettava, että tähänastisessa tutkimuksessa on kyllä kiinnitetty huomiota siihen, että muuttajien kieli muuttuu, mutta vähemmälle huomiolle ovat jääneet kotiseudullaan koko ikänsä pysyneet ihmiset, joilla heilläkin kieli voi muuttua olennaisesti aikuiselämän aikana.

Toinen menetelmä, jota arvioin tutkimuksessani, on niin sanottu Varbrul-analyysi. Varbrul on tilastollinen ohjelmistopaketti, jossa hyödynnetään tilastollisia monimuuttujamenetelmiä. Suomalaisessa fennistisessä tutkimuksessa on pohdittu paljon sitä, mitkä kielelliset ja kielenulkoiset seikat vaikuttavat eri kielenmuutoksiin. Otetaan esimerkiksi yleiskielessä esiintyvä *d*-äänne: tässä kielenpiirteessä kyse on siis siitä, sanooko puhuja esimerkiksi *lähden kahdeksalta*, *lähren kahreksalta* vai esimerkiksi *lähnen kaheksalta*. On osoitettu, että tämän vaihtelun taustalla on kielenensisäisiä tekijöitä. Tällainen tekijä on esimerkiksi edeltävä äänneympäristö. Vaihteluun vaikuttaa, edeltääkö *d*:tä tai sen paikalla esiintyvää äännettä lyhyt vokaaliaines, pitkä vokaaliaines vai konsonantti *h*. Toisaalta on osoitettu, että samaan vaihteluun vaikuttavat useat kielenulkoiset tekijät. Tällainen

▷

tekijä on esimerkiksi puhujan ikä. Sillä, kuinka vanha puhuja on, on vaikutusta siihen, sanooko hän *kahdeksan*, *kahreksan* vai *kaheksan*.

Aiemmissa variaationtutkimuksissa on tarkasteltu useita — lähinnä äänne- ja muoto-opillisia — kielenpiirteitä ja kartoitettu, mitkä kielensisäiset ja kielenulkoiset tekijät ovat relevantteina vaikuttamassa kunkin kielenpiirteen vaihteluun. Samansuuntaisia tutkimustuloksia on niin paljon, että aihetta saattaa joku pitää loppuun kalluttuna. Sellainen se ei kuitenkaan missään tapauksessa ole. Varbrul-analyysin avulla voidaan arvioida paitsi sitä, mitkä tekijät vaikuttavat vaihteluun, myös sitä, kuinka voimakkaasti eri tekijät vaikuttavat samaan kielenpiirteeseen eli mikä on näiden tekijöiden tärkeysjärjestys tai niiden vaikutuksen voimakkuusjärjestys. Tähän yhteyteen sopinee vertaus kielentutkimuksen ulkopuolelta. Jos pari vuotta sitten pihalle istutettu omenapuu ei tunnu menestyvän, vaan se suorastaan näyttää kuihtuvan ja kuolevan, voi perustellusti arvella, että esimerkiksi istutuspaikalla on merkitystä. Lisäksi asiaan vaikuttavat esimerkiksi maaperän ravinteikkaus ja paikan varjoisuus. Yhtä lailla voi epäillä, että lajike on valittu väärin ja että se ei itse asiassa menesty näin pohjoisessa.

Harrastelijapuutarhurille nämä tiedot ovat hyödyllisiä, kun hän alkaa istuttaa seuraavaa puuta, sillä tunteehan hän nyt useita syitä tai tekijöitä, jotka vaikuttavat puun kasvamiseen ja menestymiseen. Olennainen tieto kuitenkin on, jos naapurin poika palloa potkiessaan on tullut katkaisseksi koko puun ja valeistuttanut rautalangan avulla puun takaisin maahan. Vaikka myös muut tekijät ovat vaikuttaneet asiaan, on tällä viimeksi mainitulla seikalla suurin, ratkaisevin merkitys. Samoin kuin harrastelijapuutarhuria kiinnostaa tapaukseen vaikuttaneiden eri tekijöiden lisäksi se,

mikä tai mitkä tekijät ovat olleet muita ratkaisevammassa asemassa, kielentutkijaa pitäisi mielestäni kiinnostaa relevanttien tekijöiden selvittämisen lisäksi se, vaikuttaako jokin tekijä muita painokkaammin vaihteluun. Varbrul-analyysin avulla on mahdollista tarkastella jo aiemmin tutkimuksissa relevanteiksi havaittujen piirteiden vaikutusvoimaa. Mitkä seikat vaikuttavat missäkin piirteessä eniten? Vaikuttavatko samaan piirteeseen eri kielimuodoissa eri tekijät? Onko mahdollista, että samaan piirteeseen vaikuttavat eri kielimuodoissa samat tekijät, mutta koska tekijöiden vaikutusjärjestys on niissä toisistaan poikkeava, myös variaatiotilanne on niissä erilainen ja muutos etenee siksi hieman eri tavalla?

Sen lisäksi, että olen testannut ja arvioinut erilaisia menetelmiä, olen pystynyt tutkimuksessani tarkastelemaan itse muutosprosessia, muutoksen vaiheita. Ensinnäkin olen tarkastellut yleisesti kielen muuttumiseen liittyviä seikkoja. Yksi tällainen muuttumiseen liittyvä kysymys on, miten muutos etenee lingvistiksi muutoryhmittäin. Esimerkiksi sanoissa, joissa esiintyy jälkitaivutuksissa *eA*-vokaaliyhtymä (kuten sanassa *nopea*), on melko yleisesti puhesuomessa käynnissä muutos, jossa *eA*-aines muuttuu *ee*:ksi: *nopeasta* tulee siis *nopee*. Näitä *eA*-vokaaliyhtymällisiä sanoja esiintyy neljässä eri muutoryhmässä, ja muutos tuntuu etenevän tietyssä järjestyksessä ryhmästä toiseen. Tätä muutoryhmittäistä etenemistä on tarkasteltu useissa tutkimuksissa. Entistäkin kiinnostavammaksi tämän ilmiön tarkastelu tulee, kun muutosta kyetään tarkkaamaan vaihe vaiheelta tai ainakin useassa vaiheessa kuten käsillä olevassa tutkimuksessa.

Analyysini tulokset viittaavat vahvasti siihen suuntaan, että eri muutoryhmien välinen leviämishierarkia voi olla muutoksen eri vaiheissa erilainen. Esimerkiksi muotoryhmä, jossa alkaa viimeisenä esiintyä

ea:llisten muotojen rinnalla myös *ee*:llisiä muotoja, saattaa jossain tapauksessa ollakin ensimmäinen muotoryhmä, jossa *ee* suoraan syrjäyttää *ea*:n yleisimpänä varianttina. Ryhmien välinen hierarkiajärjestys voi siis muuttua muutosprosessin kuluessa.

Yleisesti muutosprosessin etenemiseen liittyy myös ilmiö, jota nimitän haitarimaiseksi etenemiseksi. Viime vuosina on yhtenä variaation tutkimuksen ongelmana pidetty yksilön ja ryhmän suhdetta. Ryhmien tarkastelua on pidetty ongelmallisena, koska ryhmät eivät ole väitetyksi riittävän yhtenäisiä eivätkä aina edes aitoja ryhmiä siinä mielessä, että ryhmään kuuluvat tuntisivat toisiaan tai puhuisivat toistensa kanssa. Tämän vuoksi on kyseenalaistettu, voiko ryhmiä pitää lainkaan todellisina.

Omien havaintojeni mukaan uudennoksen eli innovaation yleistymiseen yhteisössä kuuluu vaiheita, joissa esimerkiksi ikäryhmät ovat epäyhtenäisempiä kuin toisissa vaiheissa. Kun muutoksen etenemistä on tapana kuvata S-käyrällä, jolla havainnollistetaan muutoksen hidasta alku- ja loppuvaihetta ja nopeaa keskivaihetta, on juuri tälle nopealle keskivaiheelle ominaista, että esimerkiksi samanikäisten puhujien kesken syntyy suuria eroja, jotka tasoittuvat, kun muutos on edennyt hitaaseen loppuvaiheeseen.

Kokoavasti voi esittää, että variaation tutkimuksessa tulisi tulevaisuudessakin tar-

kastella kieltä eri näkökulmista ja hyödyntää erilaisia menetelmiä. Esimerkiksi kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten menetelmien vastakkainasettelu on turhaa, koska nämä kaksi tarkastelutapaa täydentävät toisiaan. Samoin verrattain nopeasti toteutettavilla näennäisaikatutkimuksilla on edelleen annettavaa nykytutkimukselle, vaikka hitaasti toteutettavien reaaliaikatutkimusten avulla saavutetaan myös sellaista tietoa, joihin tutkija ei pääse näennäisaikamenetelmin käsimiksi. Reaaliaikatutkimuksia aletaan kuitenkin toivottavasti tehdä Suomessa entistä enemmän, sillä meillä on käytössämme paljon menneinä vuosikymmeninä kerättyä nauhoitettua ainesta, jota olisi mahdollista käyttää reaaliaikatutkimuksissa. Jos 1970-luvulla nauhoitettuja ihmisiä halutaan nauhoittaa uudelleen, ei tutkijoilla ole aikaa enää paljon hukattavaksi.

Lopuksi on todettava, että vaikka onkin suotavaa etsiä, kokeilla ja käyttää myös uusia menetelmiä, yksioikoisesti ei pitäisi katsoa uusien menetelmien korvaavan kokonaan vanhoja, vaan pikemminkin eri menetelmien täydentävän toisiaan. Useilla vanhoilla menetelmillä — esimerkiksi haastattelulla aineiston keruumetodina — on omat hyvät puolensa, jotka hyödyttävät tutkijaa vielä nykyäänkin. Variaation tutkijan, joka on kiinnostunut kielen variaatiosta ja tutkii kielen variaatiota, tulisi arvostaa ja vaalia myös menetelmien variaatiota. ■

TOMMI KURKI *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuramisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1036. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.

Suomen kieli, Fennicum, 20014 Turun yliopisto
Sähköposti: *tommi.kurki@utu.fi*